

ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: МІЖНАРОДНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ І ВІТЧИЗНЯНІ ПРОБЛЕМИ

Балюк Г.І., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри екологічного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент Національної академії наук України; **Власенко Ю.Л.**, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри екологічного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка; **Ковальчук Т.Г.**, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри екологічного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Balyuk G., Vlasenko Yu., Kovalchuk T. ENVIRONMENTAL RIGHTS OF UKRAINIAN CITIZENS: INTERNATIONAL AND EUROPEAN STANDARDS AND DOMESTIC PROBLEMS

***Анотація.** В статті розглядаються сучасні проблеми удосконалення закріплення, забезпечення реалізації і захисту екологічних прав громадян України; аналізується: система формування і розвитку міжнародних, європейських та національних правових норм щодо реалізації та захисту екологічних прав громадян та прийнятих на себе Україною зобов'язань перед міжнародним співтовариством щодо закріплення, гарантій реалізації та захисту екологічних прав громадян; здійснюється теоретико-правовий аналіз механізму реалізації екологічних прав на конкретних прикладах справ на рівні національного судочинства та справ, які розглядалися в Європейському суді з прав людини.*

***Ключові слова:** екологічні права; права людини; механізм реалізації екологічних прав; гарантії реалізації прав; захист прав; Європейський суд з прав людини.*

***Annotation.** The article deals with contemporary problems of improving the consolidation, implementation and protection of environmental rights of Ukrainian citizens; the system of formation and development of international, European and national legal norms concerning realization and protection of ecological rights of citizens is analyzed; commitments made by Ukraine to the international community on the consolidation, guarantees of implementation and protection of environmental rights of citizens; The theoretical and legal analysis of the mechanism of realization of environmental rights on concrete examples of cases at the level of national legal proceedings and cases considered by the European Court of Human Rights is carried out.*

The authors of the article come to the logical conclusion that the system of ecological rights of Ukrainian citizens has not yet been completed and continues to be formed; real, practical provision of the implementation and protection of the ecological rights of citizens in Ukraine is still at a low level, and one of the reasons for such a state of affairs - non-fulfillment, violation of the requirements of the legislation.

***Key words:** environmental rights; Human Rights; mechanism of realization of ecological rights; guarantees of realization of rights; protection of rights, European Court of Human Rights.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Нині одним із основних проблемних питань в міжнародному, європейському та національному праві є питання про закріплення, забезпечення реалізації та захисту екологічних прав людини і громадянина, адже воно тісно пов'язане з їх правом на саме життя та охорону здоров'я.

Гармонізація вітчизняного законодавства в зазначеній сфері суспільних відносин повинна здійснюватися з обов'язковим урахуванням положень і принципів як міжнародного, так і європейського права, зокрема екологічного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження екологічних прав як комплексного правового явища з точки зору поняття, ознак, системи, механізму реалізації та захисту, гарантування та виконання, становлення та розвитку в Україні проводились в спеціальній літературі такими вченими як Андрейцев В.І. [1; 2], Анісімова Г.В. [3], Балюк Г.І. [4], Бредіхіна В.Л. [5], Власенко Ю.Л. [6], Гетьман А.П. [7], Грицкевич С.Г. [8], Кобецька Н.Р. [9], Ковальчук Т. Г. [10], Костицький В.В. [7], Костяшкін І.О. [11], Краснова М.В. [12;13;18], Малишева Н.Р. [14;18], Медведєв К.В. [15], Позняк Е.В. [16], Решетник Л.П. [17], Третяк Т.О. [19], Черкашина М.К. [20] та іншими науковцями.

Мета даної статті та завдання продиктовані актуальністю сучасних проблем удосконалення закріплення, забезпечення реалізації і захисту екологічних прав громадян України з врахуванням вимог міжнародно-європейських правових норм та прийнятих на себе Україною зобов'язань перед міжнародною спільнотою (зокрема, перед Радою Європи).

Виклад основного матеріалу. Міжнародний біль про права людини визначає, що життя людини є повноцінним лише тоді, коли його освітлюють права людини [ ].

Традиційно міжнародним стандартом у галузі прав людини вважається Загальна декларація прав людини 1948 року і міжнародні пакти про економічні, соціальні, культурні права і про громадянські, політичні права 1966 року. Однак, у жодному з цих актів не йдеться про екологічні права. Щоправда, у Загальній декларації прав людини було виділено право на життя. Причини такого стану пов'язані з тим, що в середині ХХ століття проблеми охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки людини так гостро не стояли як сьогодні. Ці проблеми світового співтовариства привернули увагу лише на початку 70-х років минулого століття. Уперше на міжнародному рівні право на життя в сприятливому навколишньому середовищі було зафіксовано в Декларації про навколишнє середовище, прийнятій на конференції ООН у Стокгольмі у 1972 році [21].

Перший принцип Стокгольмської декларації ООН проголосив, що людина має основне право на сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дає змогу вести гідне благополучне життя. У Декларації по навколишньому середовищу і розвитку, прийнятій на Конференції ООН, яка відбулася у 1992 році у Ріо-де-Жанейро [22], було закріплено право на здорове і плідне життя у гармонії з природою і були сформульовані права на доступ до інформації про стан довкілля, участь у прийнятті рішень, доступ до правосуддя у сфері довкілля.

Більш повно екологічні права людини відображені в Конвенції ООН про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, схвалений в м. Орхусі 25 червня 1998 року і ратифікований Верховною Радою України 6 липня 1999 року [23]. Конвенція проголосила права людини на: сприятливе навколишнє середовище; екологічну інформацію; участь у прийнятті екологічних рішень; розробці екологічних програм, планів, політики, проектів нормативних актів. Орхуська конвенція стала важливим механізмом розвитку демократії та прав людини. Преамбула конвенції пов'язує охорону навколишнього природного середовища з правами людини, піднімає екологічні права до рівня інших фундаментальних прав людини.

Міжнародна спільнота, як відомо, щорічно 10 грудня відзначає День прав людини. Відзначення зазначеної події є принагідним приводом для звернення до проблем закріплення, забезпечення реалізації й захисту прав людини і громадянина в Україні.

Зазначимо, що за роки незалежності в Україні було прийнято низку законодавчих актів, спрямованих на закріплення прав і свобод громадян. Насамперед, це Конституція України, яка проголошує, що права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності всієї держави [24]. Утвердження і закріплення реалізації прав і свобод людини є її головним обов'язком. Ратифіковано кілька міжнародних конвенцій, зокрема і вже зазначену вище Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [25]. До речі, її ратифікація стала визначальним чинником, з якого розпочалося перенесення на вітчизняне законодавче поле європейських правових цінностей.

Але, як би не було прикро, фактом є і те, що розвиток законодавчої бази та інституційних механізмів щодо закріплення, забезпечення реалізації і захисту прав людини за стандартами міжнародного та європейського права помітно переважає показники України. Україна має не лише визнати таке відставання, але й дійти усвідомлення необхідності активізувати роботу з приведення вітчизняного законодавства в означеній сфері у повну відповідність до європейських та світових стандартів.

Водночас, незважаючи на викладене вище, загально визнаним у світі є і те, що у деяких галузях законодавства України планка закріплення прав людини і громадянина навіть перевищує міжнародні стандарти. Однією з таких галузей є екологічне законодавство України.

Зокрема, вперше у вітчизняному законодавстві екологічні права громадян у сучасному їх розумінні були закріплені в статті 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року [26]. В преамбулі названого закону зазначається, що охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід’ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України.

Відповідно до ст. 9 зазначеного закону кожен громадянин України має право на: безпечне для його життя та здоров’я навколишнє природне середовище; участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об’єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь в прийнятті рішень з цих питань; участь в розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів; здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів; об’єднання в громадські природоохоронні формування; вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом; участь у громадських обговореннях з питань впливу планованої діяльності на довкілля; одержання екологічної освіти; подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров’ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище; оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом; участь у процесі здійснення стратегічної екологічної оцінки. Законами України можуть бути визначені й інші екологічні права громадян [26].

Одним з найважливіших у вітчизняній системі екологічних прав, закріплених у статті 9 зазначеного закону, є право громадян на безпечне для життя і здоров’я навколишнє природне середовище [26]. В 1996 році право на безпечне для життя і здоров’я довкілля набуло конституційного закріплення в Основному законі держави [24]. Це право зафіксовано також в галузевих та спеціальних нормативно-правових актах. Зокрема, про право громадян на безпечне довкілля йде мова у розділі 4 Основного законодавства про охорону здоров’я [27]. Статтею 26 цього Закону передбачено, що держава забезпечує охорону навколишнього природного середовища як важливої передумови життя і здоров’я людини шляхом охорони живої і неживої природи, захисту людей від негативного екологічного впливу, шляхом досягнення гармонійної взаємодії особи, суспільства та природи, раціонального використання і відтворення природних ресурсів [27]. Стаття 293 Цивільного кодексу України містить перелік прав, серед яких і право вимагати припинення діяльності, що шкодить довкіллю; право на безпечність харчових продуктів та побутових предметів; право на безпечні умови існування в процесі навчання, праці, проживання [28].

Також екологічний характер мають права, закріплені такими законами: «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про відходи», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» та ряді інших.

Умови забезпечення права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля деталізуються у численних підзаконних нормативно-правових актах, стандартах, нормативах, санітарно-гігієнічних правилах, будівельних та інших нормах і правилах. Саме у цих актах передбачені конкретні дії, які мають вчинятися для того, щоб мінімізувати вплив шкідливих факторів на навколишнє середовище. Наприклад, до таких актів можна віднести, зокрема ДБН 360-92 «Містобудування. Планування та забудова міських та сільських поселень» від 17 квітня 1992 року [29]. Нормативи граничного скидання забруднюючих речовин, які розробляються згідно постанови Кабінету Міністрів від 11 вересня 1996 року № 1100 «Порядок розробки та затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин [30] та інші. Однак, у контексті якості та ідентичності нормативної бази щодо закріплення, забезпечення, реалізації та захисту права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, слід погодитися з думкою про те, що українське екологічне законодавство з означених питань на сьогодні не є системним і послідовним. Проте, вірним є і те, що прийняття навіть абсолютно досконалого з точки зору реалізації і захисту прав людини нормативно-правового акту ще не є запорукою усунення усіх перешкод у користуванні визначеними правами.

Нажаль в Україні мало залишилося конституційних прав і свобод людини, які зараз не просто порушуються, а цинічно нехтуються.

Проте, на нашу думку, потреба в забезпеченні екологічних прав громадян України є гострішою, ніж у багатьох інших сферах. Тому є ряд причин.

Зокрема, одна з них – масове порушення цих прав протягом тривалого періоду часу. Екологічні права людини в Україні виступали та продовжують виступати свого роду заручниками складних процесів державотворення, об'єктом системних політичних спекуляцій з боку практично всіх політичних сил, що значною мірою нівелює в суспільній свідомості саму цінність екологічних прав людини.

Доводиться констатувати, що за роки незалежності України принципи реалізації та забезпечення захисту екологічних прав людини, закріплені в Конституції України, міжнародно-правових документах частіше за все залишаються вивіскою української держави, за якою приховано не зовсім пристойний фасад та «кухня» функціонування, перш за все, державного апарату.

Наведемо один з прикладів, який підтверджує викладене вище. Відомо, що серед перших законів екологічного спрямування нового покоління були Закони України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [32] та «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» [33]. В ці закони неодноразово вносили зміни з різних причин, одна з яких постійне намагання Кабінету Міністрів України скоротити витрати державного бюджету за рахунок «урізання» прав зазначених категорій осіб. До того ж, в числі причин – необхідність приймати спеціальні заходи щодо захисту екологічних прав уже не лише постраждалих осіб або їх дітей (народжених чи ще ненароджених в момент Чорнобильської катастрофи), але і нащадків послідуєчих поколінь. А це означає, що велика кількість громадян України потребує захисту їх прав на безпечне довкілля і на відшкодування шкоди, завданої здоров'ю і майну порушенням вимог екологічного законодавства.

Відомо, що на ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи Україна була змушена задіяти великі ресурси та зусилля, витрачено значні кошти, проте проблеми, пов'язані із захистом здоров'я всіх постраждалих залишаються і поглиблюються через недостатній рівень фінансового, медичного та соціального забезпечення.

Упродовж останніх років в Україні склалася загрозлива ситуація стосовно виконання заходів щодо зниження ризику захворюваності населення на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи. Незважаючи на те, що існують прямі вимоги щодо здійснення цих заходів відповідно до ст.ст. 17 та 19 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення

внаслідок Чорнобильської катастрофи» [33], зазначені в цьому законі заходи із зниження ризику захворюваності населення, до яких, зокрема, належать радіаційний моніторинг та медичний нагляд не здійснюються.

Передбачене законодавством цільове державне фінансування дослідження радіаційного стану, опромінення населення та продуктів харчування на територіях, постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи не здійснюється, а заклади санітарно-епідеміологічної служби, як відомо, зруйновано.

Дослідження радіаційного стану, забруднення основних продуктів харчування, доз опромінення населення останніми роками здійснюється тільки в окремих населених пунктах Київської, Рівненської та Житомирської областей (досліджуються тільки 12 населених пунктів), що обумовлюється відсутністю фінансування цього напрямку радіаційного захисту населення. І це при тому, що результати радіаційно - гігієнічних досліджень в період 2015-2017 років вказують на непоодинокі випадки перевищення лімітів доз опромінення населення у мешканців Рівненської та Житомирської областей. Уміст Cs - 137 у коров'ячому молоці в Рівненській області у 84%, а в Житомирській області у 4% перевищує допустимі рівні вмісту цього радіонукліду відповідно до вимог ДР – 2006. Допустимі рівні вмісту радіонуклідів Cs – 137 та Sr – 90 у продуктах харчування та питній воді. Не краще ситуація щодо продуктів лісу, які в умовах екологічної ситуації в державі часто є одним із основних джерел харчування мешканців Полісся, яке зазнало радіоактивного забруднення [34].

Наприклад, сушені гриби практично у 100% випадків за вмістом Cs – 137 перевищують допустимі рівні вмісту цього радіонукліду відповідно до зазначених вище вимог. А вміст Cs – 137 у сушених грибах, зібраних у Київській області у 28, у Житомирській області у 84, в Рівненській області у 52 % випадків дає підстави віднести їх до радіоактивних відходів. Однак через стихійну торгівлю ці небезпечні продукти поширюються країною, а отже розширюється і число потенційних жертв Чорнобиля в Україні [34].

Окрема важлива проблема – це питання про статус постраждалих унаслідок катастрофи на ЧАЕС щодо потерпілих, які проживають в зоні посиленого радіологічного контролю (категорія 4В). Відповідно до пункту 4 Закону України від 28 грудня 2014 р. “Про внесення змін та визначення такими, що втратили чинність деяких законодавчих актів України”, 837111 громадян України (станом на 1 січня 2015 року), які не з власної ініціативи зазнали впливу іонізуючого випромінювання внаслідок Чорнобильської катастрофи, були позбавлені медичного та соціального захисту через втрату статусу потерпілих унаслідок катастрофи на ЧАЕС. Станом на 1 січня 2018 року ця цифра скоротилася до 796934 осіб. 17 липня 2018 року Конституційний суд України ухвалив рішення стосовно відновлення соціальних гарантій постраждалим унаслідок Чорнобильської катастрофи (в тому числі і потерпілим категорії 4В) [35]. Однак це питання до цього часу залишається невирішеним і веде до зростання соціального напруження в суспільстві. Крім того, постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2018 року стосовно видачі посвідчень нового зразка постраждалим унаслідок Чорнобильської катастрофи не передбачає оновлення таких документів для потерпілих категорії 4В. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2018 року №551 [36] не змінила цієї ситуації. А отже є реальна загроза втрати статусу потерпілих унаслідок катастрофи на ЧАЕС для 796934 громадян України з усіма соціальними, медичними наслідками тощо.

Отже, як бачимо, на даний час, беручи до уваги певні соціальні, політичні та економічні чинники, вказані права - право громадян на екологічно безпечне довкілля та на відшкодування шкоди, реалізувати не просто. Але ідеалом позбавленим змісту залишаються і інші екологічні права, оскільки їх важко, а точніше більшою мірою неможливо реалізувати.

Як свідчить практика, упродовж останнього десятиріччя Україна входить до першої п'ятірки держав за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини. Така статистика певною мірою свідчить про їхню обізнаність із судовими і позасудовими міжнародними правозахисними механізмами, однак більшою мірою це свідчить про актуальність захисту конституційних (в тому числі, екологічних) прав і свобод громадян України.

Не зважаючи на те, що в жодному з основних міжнародних та європейських документів не зафіксовано право особи на екологічно безпечне довкілля зауважимо, що відсутність формалізації цього права не свідчить про його невизнання міжнародною спільнотою та неможливість його захисту. Так, хоча Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [25] не містить у своєму тексті цього права практика ЄСПЛ вказує на активність звернень громадян за захистом їх права на безпечне довкілля. Для підтвердження зазначеного наведемо декілька прикладів. У справі “Лопез Остра проти Іспанії” [37] заявниця наголошувала на порушенні ст.8 Конвенції, оскільки поряд з будинком було розміщено підприємство з переробки рідких і твердих відходів, що довгий проміжок часу призводило до неприємних запахів, шуму і шкідливих випробувань. За результатами розгляду справи, ЄСПЛ зазначив, що сильне забруднення довкілля може вплинути на добробут людей такою мірою, що вкрай негативно може позначитись на їх особистому і сімейному житті, не заподіюючи значної небезпеки їх здоров'ю. Суд вказав, що державі не вдалося встановити відповідний баланс між інтересами економічного благополуччя міста та належним дотриманням прав заявника щодо недоторканості житла, особистого і сімейного життя. Суд визнав такі дії держави порушенням ст. 8 Конвенції [25].

Аналогічні позиції ЄСПЛ містяться і в справах проти України. У справі “Дубецька ті інші проти України” [38] заявники вважали, що держава не захистила їх житло, приватне та сімейне життя від понаднормового промислового забруднення, спричиненого діяльністю двох державних вугледобувних шахт. Суд, визнав це порушенням ст. 8 Конвенції, зазначивши, що небезпідставна скарга за статтею 8 може мати місце в тому разі, коли екологічна небезпека досягає такого серйозного рівня, що призводить до суттєвого перешкоджання здатності заявника користуватися своїм житлом, мати приватне чи сімейне життя [25].

У іншій справі “Гримковська проти України” [39], заявниця скаржилась на близьке розміщення магістральної дороги до її будинку, внаслідок чого створювалась шкода її житлу, приватному та сімейному життю. За результатами розгляду скарги, Суд дійшов висновку, що мало місце порушення, оскільки значний вплив шуму, вібрації, забруднення повітря у зв'язку з розміщенням магістральної дороги, перешкоджав можливості реалізації права користування своїм житлом, створювалась шкода приватному та сімейному життю [39]. У справі “Дземюк проти України” [40] заявник скаржився, що створення кладовища біля його будинку призвело до забруднення джерел постачання питною водою, що заважало йому реалізувати право користування своїм житлом та негативно вплинуло на його фізичний та психічний стан. Як і в попередніх випадках ЄСПЛ встановив порушення ст.8 Конвенції, вказуючи, що функціонування кладовища на такій близькій відстані до будинку є втручанням у право заявника на повагу до його житла та приватного і сімейного життя [25].

Все викладене вище свідчить про актуальність для України європейського досвіду, який стосується питань закріплення, забезпечення реалізації і захисту екологічних прав людини і громадянина, і перш за все, напрацьовані інституціями Ради Європи. Що це за організація і чому для України її досвід є таким важливим?

Рада Європи як міждержавна регіональна організація була утворена 5 травня 1949 року шляхом підписання представниками урядів 10 західноєвропейських держав (Бельгії, Великобританії, Данії, Ірландії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Франції та Швеції). Лондонського договору про утворення Ради Європи та Статуту Ради Європи.

Метою зазначеної організації є розвиток співробітництва держав-учасниць на базі спільних принципів та ідеалів, а також сприяння їх економічному і соціальному прогресу. Її основні напрямки діяльності пов'язані з головною ідеєю – демократією для людини.

Основним документом, на якому будується діяльність Ради Європи, є Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята 4 листопада 1950 року [25]. Конвенція, по-перше, закріпила основні стандарти прав людини в Європі. По-друге, зобов'язала держави бути послідовними в їх реалізації. По-третє, закріпила міжнародну систему захисту прав і свобод людини. Мета Конвенції – поставити в центр європейської політики Людину. Це перший міжнародний договір, спрямований на імплементацію Загальної декларації прав людини 1948 року, який гарантує особам, що перебувають під юрисдикцією держави-члена Ради Європи, права на життя, свободу від катувань та іншого негуманного чи принизливого поводження або покарання; свободу від рабства та примусової праці; право на особисту свободу та недоторканість; право на справедливе і публічне здійснення правосуддя; свободу від зворотнього застосування законів; право на недоторканість приватного життя; свободу думки, совісті та релігії; свободу слова; право на мирні зібрання і свободу об'єднань; право на створення сім'ї.

Україна є членом Ради Європи з 9 листопада 1995 року, а зазначену Конвенцію ратифікувала 17 липня 1997 року [25].

Основним інструментом захисту прав людини згідно з Конвенцією виступає скарга, умови прийняття якої наступні: визнання Україною юрисдикції Європейського суду; повне використання громадянином всіх національних способів захисту порушеного права (свободи); дотримання строку подання скарги – шість місяців з моменту винесення остаточного “національного” рішення.

При підписанні основного документа – Конвенції, Україна зробила заяву про визнання в законодавчому порядку права на індивідуальні звернення до Європейської комісії з прав людини і юрисдикцію Європейського суду з прав людини.

Автори Європейської конвенції присвятили її положення створенню унікального судового механізму, який, власно кажучи, здійснив своєрідну революцію в міжнародному праві. Вперше в галузі прав людини держави – учасниці Конвенції одержали можливість оскаржувати в судовому порядку недотримання іншою державою-учасницею закріплених в договорі прав і свобод приватних осіб незалежно від їх громадянства. Вперше було визнано право приватних осіб звертатися безпосередньо до міжнародного судового органу зі скаргами на порушення передбачених в договорі прав, і вперше рішення цього міжнародного судового органу стало носити суворо обов'язковий характер стосовно держави-відповідача.

Європейський суд з прав людини став єдиним судовим органом компетентним тлумачити положення Європейської конвенції і виносить рішення про наявність чи відсутність її порушення в конкретних справах, представлених на його розгляд.

Основними органами Ради Європи є: Парламентська асамблея Ради Європи, Комітет Міністрів, Європейська комісія з прав людини, Європейський суд з прав людини. Штаб квартира Європейського суду знаходиться в м. Стразбурзі (Франція), де також знаходиться Секретаріат, який організаційно діє в рамках Генерального Секретаріату Ради Європи.

Європейський суд компетентний розглядати як міждержавні скарги, подані однією державою-учасницею, так і індивідуальні скарги, тобто ті, які подані приватними (юридичними і фізичними особами).

Отже, як неважко помітити, шлях українського громадянина до Європейського суду по суті є відкритим. На практиці переважна більшість скарг, які надходять до Європейського Суду, - це індивідуальні скарги.

Скарги можуть подаватися необов'язково громадянином держави, на яку він скаржиться, достатньою є умова, що держава, проти якої громадянин подає скаргу є учасницею Конвенції. Так у ст.1 Конвенції говориться про те, що держави-учасниці

забезпечують кожній людині, що знаходиться під їх юрисдикцією, права і свободи закріплені в розділі 1 зазначеної Конвенції.

Громадянин України може подати скаргу до Європейського Союзу, посилаючись на статті Конвенції. Європейський Суд з прав людини прийме скаргу від громадянина лише на порушення тих прав і свобод, які містяться в Конвенції. А це, як було наведено вище, перелік традиційних цивільних і політичних прав. Згідно з Конвенцією захисту підлягають права і свободи, які носять цивільний і політичний характер. Саме цим і визначаються особливості предмета скарги.

Скарга в європейській традиції має один аспект, який до того був не знайомий українським громадянам. Скарга, подана на порушення прав і свобод людини, може бути не лише по факту порушення, але і як сигнал ймовірного (можливого) порушення прав і свобод людини. Можна, наприклад, навести аналогію: в законодавстві України є поняття «звернення» до державного органу з заявою щодо вжиття заходів по недопущенню і усуненню порушень.

Реалізація права на захист в Європейському суді передбачає дотримання ряду умов, які закріплені в Конвенції. Зупинемося на основних умовах прийнятності скарги і критеріях прийняття її до розгляду.

По-перше, необхідність вичерпання внутрішніх способів правового захисту. Це означає, що перш ніж подати скаргу до Суду, заявник зобов'язаний звернутися з цією скаргою до всіх внутрішніх судових органів, включно до вищої інстанції, так як система захисту прав і свобод, яка діє в рамках Конвенції, являється субсидіарною (додатковою) по відношенню до національних систем. При поданні скарги заявник повинен чітко керуватися ст. 35 Конвенції [25]. На практиці це означає, що захист повинен бути чітко визначений у внутрішньому праві, а його використання не повинно залежати від волі тієї чи іншої посадової особи. Крім того, захист повинен бути здатним привести до відновлення порушеного права.

Звертаємо увагу на те, що для подачі скарги до Європейського Суду встановлено строк – 6 місяців. Точка відліку шести місяців починається з моменту публічного оголошення остаточного мотивованого рішення останньої внутрішньої інстанції або момент письмового повідомлення про нього заявника; скарга неприйнятна для розгляду, якщо вона була розглянута або знаходиться на розгляді в іншому міжнародному органі, наприклад, в Комітеті з прав людини, який був створений в рамках факультативного протоколу до Пакта ООН про цивільні або політичні права; скарга повинна виходити безпосередньо від людини, яка вважає себе жертвою порушення Конвенції (ст. 34). Анонімні скарги не являються прийнятними (ч.2 ст. 35 Конвенції; скарга розглядається тільки як порушення прав і свобод у Конвенції; приймається скарга тільки на дії (бездіяльність, які відносяться до порушень Конвенції, і тільки по відношенню до держави-учасниці Конвенції в сфері дії її юрисдикції, скарга на порушення прав і свобод, передбачених Конвенцією, прийнятна з моменту її ратифікації, і держава не несе відповідальності за порушення Конвенції за фактами, які мали місце до її ратифікації. Україна відповідає за своїми зобов'язаннями тільки за період з моменту ратифікації Конвенції 1997 року; скарга повинна бути обґрунтованою. Суд розглядає саму суть поданої скарги (ч. 1 ст. 35). Подана скарга буде розглядатися на засадах змагальності сторін. Розглядається не лише скарга заявника, але і аргументи держави.

Однак слід ще раз підкреслити, що громадянин, перш ніж звернутися за захистом до ЄСПЛ, повинен вичерпати всі наявні в національній правовій системі способи захисту свого права.

Проте, ведучи мову про реалізацію і захист екологічних прав громадян було б не виправданим не побачити і тих реальних змін, які відбуваються в Україні і які засвідчують, на нашу думку, позитивні зрушення в цій сфері відносин. Якщо ще кілька років тому назад важко було віднайти судові рішення у справі щодо забезпечення і захисту екологічних прав громадян, то в даний час є підстави констатувати, що ситуація

змінилася на краще, і таких рішень стає більше. Про це свідчать, зокрема рішення винесені судами.

Як приклад, можна навести рішення Херсонського міського суду від 21 вересня 2017 року у справі №766/10892/16-ц [42], в якому йдеться про те, що громадянин звернувся до суду з позовом до служби будівельно-монтажних робіт і цивільних споруд про зобов'язання вчинити певні дії, зазначаючи про те, що відповідач є балансоутримувачем багатоквартирного житлового будинку, в якому передбачена, побудована та обладнана система збору твердих побутових відходів у вигляді сміттєпроводу в під'їздах. Проте відповідач з власної ініціативи розмістив контейнери для збору сміття на узбіччі. Ці контейнери не обладнані кришками, не огорожені, що призводить до постійного розвіювання та розпилювання відходів по проїжджій частині дороги, легкі відходи (папери, пакети тощо) постійно залітають до дворів прилеглих приватних будинків. Окрім того, на сморід, що виходить із відкритих контейнерів збігаються бродячі собаки, які розкидають сміття у пошуках їжі, та є дуже агресивними, що становить загрозу для життя і здоров'я громадян, особливо дітей.

Даний позов суд задовольнив у повному обсязі. Примітним для цієї справи є те, що суд у своєму рішенні посилався на «деталізовані» підзаконні нормативно-правові акти. Зокрема, на ДБН А 1.1-1-0-93 «Система стандартизації та нормування в будівництві. Основні положення», Державні санітарні норми та правила утримання територій населених місць від 17.03.2011 року № 145 [42].

Ще один приклад. Рішенням Апеляційного суду Київської області від 19 травня 2017 року у справі № 372/4399/15-ц встановлено, що на нафтобазі ТОВ «Побутрембудматеріали» сталася пожежа, яка тривала 10 діб [43]. Наслідком пожежі стало завдання шкоди природному середовищу зі створенням небезпеки для життя і здоров'я людей. Позивачам, як жителям вказаного регіону, спричинена моральна шкода у вигляді ряду психотравмуючих факторів, пов'язаних із ушкодженням здоров'я, знищенням майна позивачів (а саме городини, яку позивачі вирощували, споживали та частково реалізовували, за що отримували певний дохід). Позивачі просили стягнути солідарно з відповідачів (з кількох підприємств) заподіяну моральну шкоду в розмірі 263 088 грн. Позов було задоволено. Примітним є те, що суд застосував положення Конвенції про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну діяльністю, небезпечною для навколишнього середовища від 21 червня 1993 року [44].

Право громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля передбачає певні гарантії для його реалізації. Такі гарантії закріплені в ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [26]. До основних з них слід віднести: проведення державних заходів, які спрямовані на підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища; забезпечення доступу громадських об'єднань та громадян до діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища; контроль за додержанням екологічного законодавства з боку держави та громадських формувань; компенсація у встановленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Вказані гарантії мають на меті забезпечення нормального здійснення громадянами своїх екологічних прав.

Частина 2 зазначеної вище статті закріплює надзвичайно важливе положення про те, що будь-яка діяльність, яка перешкоджає або якимось чином обтяжує реалізацію прав громадян на безпечне довкілля підлягає припиненню в обов'язковому порядку відповідно до чинних норм законодавства.

Ведучи мову про захист екологічних прав громадян, слід зазначити, що його передбачено у низці нормативних актів. Так, наприклад, у ст.11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [26], вказано, що держава гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав, наданих їм законодавством. На сьогодні формами такого захисту є адміністративний, судовий та громадський захист, самозахист,

звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, звернення до Конституційного суду України.

Адміністративна форма захисту передбачена у ст. 40 Конституції України [24] та у ст. 1 Закону України «Про звернення громадян» [45], відповідно до яких громадяни мають право звернутися до органів публічної влади, об'єднань громадян, до установ, підприємств, організацій усіх форм власності. У такому зверненні можуть бути відображені зауваження, пропозиції, скарги, зокрема й з питань, які стосуються забезпечення реалізації екологічних справ громадян. Особи, яким направлені такі звернення, повинні здійснити їхній розгляд і дати відповідь з певним обґрунтуванням протягом місяця від дня отримання звернення. Проте, у реаліях сьогодення, як не прикро, доводиться стверджувати, що адміністративна форма захисту прав громадян не є ефективною. Органи публічної влади підходять до таких звернень громадян формально, не вникаючи у суть питання та не маючи бажання вирішити існуючу проблему.

До громадського порядку захисту належать захист, передбачений законодавством щодо проведення референдумів, громадських слухань, загальних зборів громадян за місцем проживання, мітингів, демонстрацій тощо [46, с. 265]. Треба визнати, що як і адміністративна форма захисту, громадський захист не є надто дієвим. На сьогодні він може себе виправдати лише у випадку резонансних для суспільства ситуацій із залученням значної кількості населення.

У юридичній науці серед форм захисту прав громадян також виділяють самозахист. Його особливістю є можливість захищати право не звертаючись до компетентних органів. Самозахист належить до конституційних прав. Так, відповідно до ч.5 ст. 55 Основного Закону [24] кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Характерно, що кількість способів самозахисту не обмежується. Вони можуть застосовуватися як окремо, так і в комплексі, але лише з обов'язковим додержанням умов правомірної реалізації. Особа може самостійно вибирати способи самозахисту з урахуванням змісту порушеного права, характеристики протиправної поведінки. Але обраний спосіб самозахисту не може суперечити вимогам закону.

Серед форм юридичного захисту екологічних прав найбільш ефективним, на нашу думку, залишається судовий захист. Можливість судового оскарження є конституційною правомочністю і не вимагає субсидіарного регламентування в інших нормативно-правових актах. Стаття 55 Конституції України [24] передбачає можливість для кожного оскаржити в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Безпосередньо судовий захист права на безпечне для життя та здоров'я довкілля закріплює ч.3 ст. 11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [26], згідно якої порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку.

Окрім Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, важливе значення має Орхуська конвенція від 25 червня 1998 року [23]. Так, ст. 9 вказаної Конвенції гарантує можливість реалізації права недержавних організацій на звернення до суду у відношенні справ, пов'язаних з участю громадськості. Зокрема, в ухвалі Харківського апеляційного адміністративного суду від 3 листопада 2014 року у справі № 243/12077/13-а [47] було враховано вищенаведені положення. В судовому рішенні міститься досить широке обґрунтування, з посиланням на практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), яка є джерелом права в Україні. Зокрема, в рішенні по справі ЄСПЛ «Гримковська проти України» [38] від 21 липня 2011 року, визнавалося таким, що підпадає під захист Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод порушення права на участь громадськості у прийнятті рішень з екологічних питань як процесуальної гарантії забезпечення прав, закріплених у статті 8 Конвенції.

Аналізуючи способи захисту екологічних прав громадян, передбачені екологічним законодавством, слід зауважити, що вони законодавчо не зафіксовані в узагальненому вигляді. За аналогією з цивільним законодавством до основних способів захисту, які найчастіше зустрічаються можна віднести: відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відновлення порушеного права; припинення дії, що перешкоджає здійсненню права або порушує його; визнання незаконними рішень чи дій (бездіяльності) представників публічної влади та інші способи, встановлені в законодавчих актах.

Зауважимо, наприклад, що при відшкодуванні збитків, у зв'язку з фактичними витратами на відновлення здоров'я також постає надзвичайно багато проблем. Так, по-перше, існує законодавча невизначеність щодо того, хто реалізує безпосередньо зобов'язання держави щодо створення відповідних гарантій, а відтак немає чіткого визначення суб'єктів, на яких покладається відповідний обов'язок та які конкретно будуть нести відповідальність за не створення умов для реалізації права на безпечне для життя та здоров'я довкілля. Тобто, важно встановити вину конкретного суб'єкта. По-друге, майже нереально довести причинний зв'язок між шкодою заподіяною життю чи здоров'ю громадян та порушенням з боку державних органів.

Іншим прикладом використання способів захисту є вимога фізичної особи про заборону діяльності підприємства, яке погіршує екологічну обстановку за місцем проживання фізичної особи. Проте важливим є звернення до належного відповідача, який має відповідні повноваження. Так, наприклад у постанові Донецького окружного адміністративного суду № 2а/0570/6915/2012 [48] від 23 липня 2012 року зазначено, що позивачі звернулись до суду з позовною заявою до головного державного санітарного лікаря м. Маріуполя про визнання неправомірною бездіяльності щодо поновлення порушеного права на безпечні для життя та здоров'я умови проживання, зобов'язання тимчасово зупинити діяльність підприємства в санітарно-захисній зоні ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча», оскільки це підприємство порушує санітарні норми та правила, та зобов'язати прийняти заходи згідно з санітарним законодавством відносно відселення позивачів із санітарно-захисної зони ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча». Проте, суд, посилаючись на норми законодавства, вказав, що перелік повноважень головних державних санітарних лікарів міст, а також заходів, які вони можуть застосовувати у разі виявлення порушення санітарних норм і правил не передбачає поновлення конституційного права на безпечні для життя та здоров'я умови проживання шляхом відселення із санітарно-захисної зони.

Захист права на безпечне для життя і здоров'я довкілля може також відбуватись за допомогою визнання незаконним рішення, дії чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб. Як приклад можна навести постанову Івано-Франківського окружного суду № 809/739/17 [49] від 23 червня 2017 року. Позивач звернувся до суду з адміністративним позовом до Головного управління Держгеокадастру в Івано-Франківській області про визнання недійсним наказу про передачу в оренду земельної ділянки. Позовні вимоги мотивовані тим, що на вказаній земельній ділянці без зміни її цільового призначення третя особа здійснює будівництво свиноферми в с. Грушка, яка буде знаходитись на відстані 1-1,3 км від будинку позивача, що становитиме загрозу порушення гарантованого статтею 50 Конституції України його права на безпечне життя та здоров'я довкілля [24], оскільки зазвичай свинокомплекси з поголів'ям свиней від 4 до 12 тисяч голів викидають біля 7,47-186,47 т забруднюючих речовин на рік, включаючи речовини, що створюють специфічний запах. Позовні вимоги було задоволено повністю, наказ було скасовано.

Таким чином, як бачимо, вітчизняний законодавець наділяє громадян широким колом повноважень для захисту їхнього права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Це проявляється у різноманітності форм і способів захисту, а також охорони зазначеного права, передбачених чинним законодавством.

Проте ряд форм захисту у світлі реалій сьогодення, на нашу думку, є неефективними, не здатними повною мірою забезпечити реалізацію права громадян на безпечне довкілля. На даний момент, як було зазначено, найбільш ефективною формою захисту є судовий захист. Проте і він містить низку недоліків, серед яких складність та тривалість процедури, складність у доказуванні завданої шкоди та встановленні вини суб'єктів владних повноважень. Тому вважаємо, що необхідно законодавчо визначити відповідальність органів публічної влади при здійсненні громадянами всіх форм захисту екологічних прав, а також деталізувати коло суб'єктів, яким адресовані зобов'язуючі приписи конституційної норми щодо забезпечення права громадян на безпечне довкілля.

Зокрема, одним із способів захисту прав громадян – законодавчо передбачена можливість звернутися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Згідно з Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», ухваленого 23 грудня 1997 року, щорічно має подаватися доповідь про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, в тому числі екологічних прав. Однак, незважаючи на вимогу закону такі доповіді з'являються не часто. Це приклад грубого попрання вимог законодавства на рівні такої високої інституції як Омбудсман України. Такий стан справ терміново має бути виправлено. В тому числі, пропонуємо на законодавчому рівні передбачити відповідальність цього органу за невиконання покладених на нього обов'язків.

На жаль у вітчизняному законодавстві ще відсутній чіткий юридичний механізм, в якому б органічно були поєднані всі ланки системи закріплення, забезпечення реалізації і захисту прав громадян, зокрема екологічних прав громадян.

За оцінкою багатьох вітчизняних і зарубіжних експертів нечіткість, невизначеність, розмитість, а іноді і відсутність правових норм, які б регулювали механізм забезпечення реалізації та захисту прав громадян, зокрема екологічних прав громадян, є свідченням незадовільної правової ситуації в сучасному суспільстві. За такого стану справ (якщо його не виправити), закріплений в Конституції України правовий статус людини і громадянина, втрачає своє реальне підґрунтя, а це загрожує перетворенню реальних прав у порожню декларацію, відірвану від життя. З огляду на зазначене вище, вважаємо, що одним із найважливіших і невідкладних завдань держави є вдосконалення процедур забезпечення реалізації та захисту екологічних прав громадян.

Право людини – це стержень правової системи держави, основне, що визначає її соціальний, політичний, юридичний зміст. Критерієм усталеності правової системи суспільства і показником рівня його правового розвитку в умовах економічної, політичної і соціальної нестабільності є здатність держави забезпечити реалізацію прав людини і громадянина. На наш погляд, головною умовою реалізації прав особи в Україні є сильна державна влада. Держава потребує розумного розширення владних повноважень стосовно суспільства. З цією метою є необхідність переглянути стереотипи щодо ролі державної влади в суспільстві. Однак, це не означає, що держава повинна посилювати авторитарність на шкоду демократії. Це означає, що держава зобов'язана створити такий правовий механізм, який би міг повністю забезпечити права особи. І першим кроком до цього повинно стати наведення належного порядку і запровадження ефективної системи управління.

Адже від цього залежить робота як правового, так і інших механізмів регулювання екологічних суспільних відносин, саме ці механізми і забезпечують, в кінцевому рахунку, права громадян.

Висновки. Екологічні права громадян можуть розглядатися як сукупність закріплених в міжнародних та європейських актах, Конституції України, спеціальному екологічному і суміжному з ним законодавстві прав індивіда, тобто людини і громадянина, які реалізуються в процесі взаємодії з навколишнім середовищем і які

забезпечують задоволення його основних потреб у цій сфері. Система екологічних прав громадян України ще не завершена і продовжує формуватися.

Реальне, практичне забезпечення реалізації і захисту екологічних прав громадян в Україні перебуває ще на низькому рівні. Одна з причин такого стану справ – невиконання, попрання вимог законодавства.

Крім того, в Україні за всі роки незалежності, на жаль, так і не було створено координаційний орган виконавчої влади, який би відповідав за забезпечення прав громадян, в тому числі і екологічних прав.

Головне, що хотілося б насамкінець підкреслити, - назріла потреба виводити нашу державу на якісно новий етап діяльності у сфері закріплення, забезпечення реалізації та захисту прав громадян, зокрема екологічних.

Немає сумніву, що на цьому шляху нашу державу чекають великі труднощі і значні бар'єри, однак рано чи пізно (краще, звичайно, раніше) їх зрештою доведеться долати. Нагадаємо, що перші кроки в цьому напрямку державою вже були зроблені. Так, 17 червня 1999 року постановою Верховної Ради України були затверджені «Засади державної політики України в галузі прав людини». Зазначений документ має рамковий характер і може бути розгорнутий у масштабніший документ. Зокрема, таким документом могла б стати прийнята Національна програма адаптації законодавства України до її міжнародних зобов'язань у сфері прав і свобод людини і громадянина.

З метою оптимізації процесів приведення вітчизняного законодавства у відповідність до міжнародних та європейських стандартів у галузі прав людини, назріла також необхідність внести доповнення до статті 9 Конституції України, стосовно дії в Україні загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та визнання пріоритету міжнародно-правових зобов'язань нашої держави.

Список використаних джерел

1. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів. К.: Вентурі, 1996. 208 с.
2. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: Навч. та наук.-практ. посіб. К.: Знання-Прес, 2002. 332 с.
3. Анісімова Г.В. Здійснення громадянами екологічних прав. Автореферат дис... к.ю.н. 12.00.06. Х.: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 1996. 20 с.
4. Балюк Г.І. Екологічне право України: Конспект лекцій у схемах (Загальна і особлива частини): Навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 192 с.
5. Бредіхіна В. Л. Право громадян на безпечне навколишнє природне середовище: Автореферат. дис... к.ю.н.: 12.00.06. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Х., 2005. 19 с.
6. Власенко Ю.Л. Процесуально-правовий механізм реалізації права на доступ до екологічної інформації. *European Political and Law Discourse*. Volume 2. Issue 4. 2015. р. 319-327.
7. Гетьман А.П., Костицький В.В. Становлення та розвиток інституту екологічних прав людини у законодавстві України. *Право України*. 2012, №1/2. С.180–202.
8. Грицкевич С.Г. Конституційні екологічні права людини і громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ: автореф. дис. к.ю.н. ... 12.00.06. К.: КНУ, 2002.
9. Кобецька Н.Р. Екологічні права громадян: автореферат дис... к.ю.н. 12.00.06. К. 1998. 17с.
10. Ковальчук Т.Г. Правові питання забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування: автореф. дис... к.ю.н.: 12.00.06. К.: КНУ, 1996. 20с.
11. Костяшкін І.О. Право загального землекористування громадян: Автореферат дис... к.ю.н.: 12.00.06. К.: КНУ, 2005. 17с.
12. Краснова М.В. Гарантії реалізації права громадян на екологічну інформацію: Автореферат дис... к.ю.н. 12.00.06. К.: КНУ, 1997. 16с.
13. Краснова М.В. Конституція України та екологічні права громадян // *Вісник КНУ . Юридичні науки*. 2000. Вип.37. С.12–16.
14. Малишева Н.Р. Науково-практичний коментар до закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Н.Р. Малишева, М.І. Єрофеев. Харків: Право, 2017. 416 с.
15. Медведєв К.В. Екологічні права громадян України: гарантії їх судового захисту. Автореферат. дис... к.ю.н.:12.00.06. К., 2012. – 15 с.
16. Позняк Е.В. Правові аспекти здійснення громадської екологічної експертизи в Україні: Автореферат дис... к.ю.н.:12.00.06. К., 2005. 17 с.

17. Решетник Л.П. Відшкодування шкоди, заподіяної порушенням екологічних прав громадян: Автореферат дис... к.ю.н. 12.00.06. Х.: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2005. 20 с.
18. Судовий захист екологічних прав громадян України: довідник для суддів. Краснова М.В., Малишева Н.Р., П.І. Шевчук та ін. К. Вид дім «КМ Академія», 2001. 178 с.
19. Третяк Т.О. Реалізація права на екологічну безпеку в Україні Автореферат дис... к.ю.н. 12.00.06. Інститут держ. і права ім. В.М. Корецького. К., 2011.16 с.
20. Черкашина М.К. Юридичні гарантії права природокористування Автореферат дис... к.ю.н. 12.00.06. Х.: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2008. 20 с.
21. Декларація Конференції ООН по проблемам окружающей человека среды, прийнята у Стокгольмі в 1972 році. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454
22. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку, прийнята у Ріо-де-Жанейро в 1992 році. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455
23. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: ратифіковано Законом від 06.07.99. *Офіційний вісник України* від 14.05.2010 р., № 33, стор. 12, ст. 1191.
24. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. с.141.
25. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950: ратифікована Законом України від 17.07.97. *Відомості Верховної Ради України*, 1997, N 40, ст. 263. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
26. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. *Відомості Верховної Ради*, 1991, №41, ст. 546.
27. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. ст.19.
28. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. ст.356.
29. ДБН 360 – 92 “Містобудування. Планування та забудова міських та сільських поселень” від 17 квітня 1992 р. URL: <https://kga.gov.ua/files/doc/normy-derjavu/dbn/Mistobuduvannja-Planuvannja-i-zabudovamiskyh-i-silskyh-poselen-DBN-360-92.pdf>
30. Порядок розробки і затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та перелік забруднюючих речовин, скидання яких у водні об'єкти нормується: постанова Кабінету Міністрів України від 11 вересня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-96-п>
31. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28.02.1991. *Відомості Верховної Ради УРСР*, 1991, № 16, ст.200.
32. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27.02.1991. *Відомості Верховної Ради УРСР*, 1991, N 16, ст.198.
33. Віктор Сушко. Втрата здоров'я та якості життя постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи. Ризики не подолані. *Голос України*, 15 січня 2019 р. с. 6.
34. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 2-7, 12 та 14 пункту 4 розділу I Закону України "Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України" від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 17.07.2018. *Вісник Конституційного суду України* від 2018. 2018 р., № 4, стор. 105.
35. Деякі питання видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та іншим категоріям громадян: постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2018 р. № 55. *Урядовий кур'єр* від 25.07.2018. № 137.
36. Справа “Лопез Остра проти Іспанії” від 9 грудня 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_348
37. Справа “Дубецька та інші проти України” (Заява № 30499/03) від 10 лютого 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_68
38. Справа «Гримковська проти України» (Заява № 38182/03) від 21 липня 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_72
39. Справа «Дземюк проти України» (Заява № 42488/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a51
40. Іванець І.П. Концепція захисту екологічних прав через призму практики Європейського суду з прав людини. *Наше право*. №10. - 2013. – С. 195-200.
41. Рішення № 72407310, 26.02.2018, Херсонський окружний адміністративний суд. Режим доступу: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/72407310/>
42. ДБН А.1.1-1:2009 Система стандартизації та нормування в будівництві (зі змінами від 01.09.2017р.) URL: http://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_a_1_1_1_93_zi_zminami/1-1-0-775; Державні санітарні норми та правила утримання територій населених місць : наказ Міністерства охорони здоров'я

України від 17.03.2011 N 145. *Офіційний вісник України* від 18.04.2011 р., № 27, стор. 213, стаття 1140, код акта 55798/2011.

43. Рішення Апеляційного суду Київської області від 19 травня 2017 року у справі № 372/4399/15 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/> Rewiew/66857836

44. Конвенція про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну при перевезенні небезпечних вантажів автомобільним, залізничним та внутрішнім водним транспортом. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_837

45. Про звернення громадян: Закон України від 02 жовтня 1996р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. ст.256.

46. Краснова М.В. Правове забезпечення участі громадськості в процесі прийняття рішень, що стосуються довкілля. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки. 2002. Вип. 48. С. 263 – 273

47. Ухвала Харківського апеляційного адміністративного суду від 03 листопада 2014 р. у справі № 243/12077/13. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/> Rewiew/41333704

48. Постанова Донецького окружного адміністративного суду № 2а/0570/6915/2012 від 23 липня 2012р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/> Rewiew/25439736.

49. Постанова Івано-Франківського окружного суду №809/739/17 від 23 червня 2017 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/> Rewiew/67480505.

50. Іванюшенко В.В. Конституційне право людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля та його забезпечення в системі місцевого самоврядування: автореф. Дис. на здобуття наук. ступ. канд. юр. наук: спец. 12.00.02 “Конституційне право”. Київ, 2009. с. 22.

УДК 349.414

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ТА УМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО САДІВНИЦТВА

Бондарук С.І., здобувач магістра права Вінницького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом

Bondaruk S. LEGAL GROUNDS AND CONDITIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF AGRICULTURAL HORTICULTURE

Анотація. Проведено дослідження юридичної природи сільськогосподарського садівництва. Розглянуто правове регулювання земельних, аграрних відносин у сфері виробництва плодовоовочевої продукції здійснюється крізь призму законодавчого визначення правового режиму земель сільськогосподарського призначення разом з багаторічними плодовими насадженнями.

Ключові слова: природні ресурси, земельні ресурси, правовий режим, товаровиробники, фермерські господарства.

Annotation. The study of the legal nature of agricultural horticulture has been conducted. The legal regulation of land, agrarian relations in the sphere of production of fruit and vegetable products is considered through the prism of the legislative definition of the legal regime of agricultural lands, along with perennial fruit plantations..

Key words: natural resources, land resources, legal regime, commodity producers, farms.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ведення сільськогосподарського (промислового) садівництва залежить перш за все від того, як у законі будуть визначатись правові підстави та умови здійснення такого виду сільськогосподарської діяльності, який органічно поєднується передусім з використанням сільськогосподарськими товаровиробниками земель сільськогосподарського призначення, водних та інших природних ресурсів, майна та цілісних майнових комплексів у процесі виробництва, зберігання, переробки і реалізації продукції садівництва на внутрішньому і зовнішньому аграрних ринках з метою одержання прибутку.

Виклад основного матеріалу. Правові підстави ведення сільськогосподарського (промислового) садівництва, під якими у теорії земельного, аграрного права розуміються юридичні факти та юридичні склади, з якими закон пов'язує виникнення, зміну і